

ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ В УКРАЇНІ

LEGAL AND ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE ACTIVITIES OF COURTS IN UKRAINE

Рядінська В.О., д.ю.н., професор,
завідувач лабораторії проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства
Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України

Карпушова О.В., д.ю.н.,
суддя
Шостий апеляційний адміністративний суд

У статті досліджуються сучасні правові та організаційні підходи до впровадження штучного інтелекту (ШІ) у діяльність судової системи, з особливим акцентом на український контекст у поєднанні з міжнародним та європейським досвідом. Автором проведено комплексний аналіз двох ключових концептуальних моделей застосування ШІ в судочинстві – заміна суддів автоматизованими системами ухвалення рішень і використання ШІ як помічника, який підтримує суддів та судову адміністрацію у вирішенні рутинних і аналітичних завдань, не порушуючи принципу людського контролю (модель інтелектуального асистування). На підставі порівняльного аналізу досвіду зарубіжних країн, а також правових позицій Європейського Союзу, обґрунтовано доцільність і безпечність впровадження саме другої моделі.

Особливу увагу приділено нормативним засадам застосування ШІ в судовій системі відповідно до європейського законодавства. Детально проаналізовано положення Етичної хартії з використання штучного інтелекту в судовій системі та її середовищі (англ. European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment), прийнятої в 2018 році Європейською комісією з ефективності правосуддя Ради Європи, Висновку Консультативної ради європейських суддів (КРЕС) № 26 під назвою «Рухаючись вперед: використання допоміжних технологій у судовій системі» від 1 грудня 2023 року, Закону ЄС про штучний інтелект («Акт про штучний інтелект») (Regulation (EU) 2024/1689) (далі – AI Act), ухваленого Європейською Радою 13 червня 2024 року тощо.

У контексті України обґрунтовується доцільність впровадження ШІ за моделлю інтелектуального асистування. Проаналізовано правові підстави застосування систем ШІ в Україні – норми Кодексу суддівської етики, Закону «Про адміністративну процедуру», Концепції розвитку ШІ в Україні. Окреслено необхідність створення національної правової бази, спрямованої на врегулювання використання систем ШІ в Україні з урахуванням вимог актів ЄС у цій сфері. Зроблено висновок про важливість поетапної інтеграції ШІ в судову діяльність в Україні із забезпеченням правових гарантій, людського контролю та запобіганням дискримінаційним чи упередженим рішенням, визначено основні напрями впровадження систем ШІ в діяльність судів.

Ключові слова: штучний інтелект, судова система, судді, правосуддя, правові та організаційні засади, принципи, ризики, контроль, нагляд, моніторинг, цифрові та інформаційно-комунікативні технології.

The article explores modern legal and organizational approaches to the implementation of artificial intelligence (AI) in the functioning of the judicial system, with a particular emphasis on the Ukrainian context in conjunction with international and European experience. The author conducts a comprehensive analysis of two key conceptual models for the application of AI in judicial proceedings: the replacement of judges with automated decision-making systems, and the use of AI as an assistant that supports judges and court administration in handling routine and analytical tasks without violating the principle of human oversight (the model of intelligent assistance). Based on a comparative analysis of foreign practices and the legal positions of the European Union, the paper substantiates the feasibility and safety of implementing the latter model.

Special attention is devoted to the regulatory foundations for the application of AI in judicial systems in accordance with European law. The article provides an in-depth analysis of the provisions of the European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their Environment, adopted in 2018 by the European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ), the Opinion No. 26 of the Consultative Council of European Judges (CCJE) entitled "Moving Forward: The Use of Supportive Technologies in the Judiciary", adopted on 1 December 2023, and the EU Artificial Intelligence Act (Regulation (EU) 2024/1689), adopted by the European Council on 13 June 2024, among other instruments.

In the Ukrainian context, the article substantiates the advisability of introducing AI under the model of intelligent assistance. It analyzes the legal grounds for the use of AI systems in Ukraine, including the provisions of the Code of Judicial Ethics, the Law of Ukraine "On Administrative Procedure," and the Concept for the Development of AI in Ukraine. The necessity of establishing a national legal framework to regulate the use of AI systems in Ukraine, in line with the requirements of relevant EU acts, is outlined. The article concludes with the importance of the gradual integration of AI into judicial activities in Ukraine, ensuring legal safeguards, human oversight, and the prevention of discriminatory or biased decisions. The main directions for implementing AI systems in courts are identified.

Key words: artificial intelligence, judicial system, legal and organizational foundations, principles, risks, oversight, supervision, monitoring, digital and information-communication technologies.

Поява штучного інтелекту (далі – ШІ) і перспективи, які відкриває його застосування, активно розглядається в сучасному суспільстві. Однією з важливих сфер застосування ШІ є діяльність судів, оскільки його потенціал для підвищення ефективності розгляду справ, забезпеченні послідовності у прийнятті рішень, покращення дослідницьких можливостей і допомоги в управлінні великими обсягами даних важко переоцінити.

В науковій площині сформовано різні позиції щодо моделей використання систем ШІ в діяльності судів: поступовий перехід від суддів-людей до суддів-роботів або застосування систем ШІ для допоміжних функцій в судовому процесі за умови збереження людського контр-

олю над судовими процесами і рішеннями, прийнятими за участю ШІ.

Перспектива відмовитись від суддів-людей на користь AI-роботів, які б неупереджено, кваліфіковано та швидко вирішували судові спори, має небагато прихильників. Найбільш радикально налаштований науковець Ю. Волох, який вважає, що ШІ-судді можуть бути більш послідовними, неупередженими та ефективними, ніж судді-люди, вони не піддаються емоціям, політичному тиску чи упередженням, що може покращити якість судочинства, і вважає доцільним поетапне впровадження ШІ в судову систему, починаючи з перекладачів у залі суду, потім ШІ-юристів, ШІ-помічників суддів, і,

зрештою, ШІ-суддів, які можуть самостійно приймати рішення [1].

Проте на сучасному етапі домінуюче становище отримала позиція, що підтримують Р. Сасскінд [2], Дж. Сартор [3], В. Хейвен [4] та інші, які зазначають, що ШІ має допомагати, а не замінювати суддів, його системи доцільно використовувати у підтримці судових процесів, включаючи аналіз справ, прогнозування результатів та автоматизацію рутинних завдань і пропонують модель «інтелектуального асистування» (англ. intelligent legal assistance), де ШІ виконує допоміжні завдання (аналіз практики, підготовку чернеток тощо), але фінальне рішення завжди ухвалює людина, і вона ж несе за нього відповідальність.

Найвідомішою і майже єдиною спробою реалізувати першу модель і замінити судів-людей на суддів-роботів був пілотний проект, анонсований в 2019 році в Естонії із запровадження «AI Robot Judge» (робота-суддя), що передбачав можливість застосування AI алгоритмів для розгляду дрібних позовів (сума позову за якими не перевищувала 7000 євро). Сторонам пропонувалося завантажити матеріали справи в онлайн-систему, оцінюючи які AI алгоритм виносив би рішення, а сторона, що незгодна з винесеним рішенням, могла оскаржувати його перед суддею-людиною [5]. Проте після міжнародної критики та внутрішніх дискусій, Міністерство юстиції Естонії відмовилося від цієї ідеї, зосередившись, натомість, на використанні AI алгоритмів в системі автоматичної видачі судових наказів у наказному провадженні (без участі судді, якщо немає спору), для відстеження процесуальних строків, в електронних системах розподілу справ тощо, тобто для забезпечення швидкості та зручності судового процесу [6], отже перейшла до спроб реалізації другої моделі використання ШІ в діяльності судів – інтелектуального асистування.

Переважає більшість країн, де вдаються до застосування ШІ в діяльності судів (Бразилія, Китай, Сполучені Штати Америки, Сінгапур, Болгарія, Канада, Ліхтенштейн, Швеція тощо) впроваджується саме модель інтелектуального асистування. Форми реалізації такої моделі різняться – деякі країни визначили напрям впровадження систем ШІ в діяльності судів на інституційному рівні, розробили (або розробляють) правове та організаційне забезпечення такого впровадження, працюють над формуванням спеціальних систем, які використовують алгоритми AI в діяльності судової системи, а інші – створюють умови для можливості використання систем ШІ (формують інформаційне суспільство, впроваджують електронне урядування, впроваджують інструменти цифровізації в різні сфери суспільства) і не забороняють суддям використовувати загальнодоступні системи ШІ в своїй професійній діяльності.

На інституціалізованому рівні використання систем ШІ запроваджується в Бразилії, де в судовій системі використовується національна відкрита хмарна платформа ШІ Synapses, створена під егідою Національної ради юстиції Бразилії (порт. CNJ – Conselho Nacional de Justiça) для використання судовими органами країни, яка дозволяє розпізнавати документи, автоматично класифікує судові документи, виявляє прецеденти і релевантну практику, генерує чернетки рішень у масових або типових справах (борги, штрафи, адміністративні позови тощо), фільтрує і передає справи (визначає юрисдикцію або розподіляє справи до відповідних судів чи палат), здійснює стратегічне прогнозування судового навантаження. Synapses для полегшення роботи суддів та судових секретарів об'єднала різні системи ШІ, розроблені різними судами Бразилії, такі як «Victor» (алгоритм для автоматизованої попередньої класифікації скарг і виявлення прецедентів, застосовується у Федеральному Верховному Суді); «Athos» (аналізує тисячі документів для підготовки коротких довідок суддям, застосовується у Федеральному суді Ріо-

де-Жанейро), «Atena» (генерує чернетки судових рішень у справах про виплати державним службовцям), AI «Horus» (виявляє підозрілі шаблони в масових справах (наприклад, спроби маніпулювання судовою статистикою адвокатами) [7]. Нормативно-правове регулювання використання ШІ в судовій системі Бразилії здійснюється Резолюцією CNJ № 332 від 21 серпня 2020 року (далі – Резолюція № 332/2020), яка визначає принципи такого використання: а) забезпечення прав осіб: на чітку та доступну інформацію про використання ШІ, на перегляд автоматизованих рішень людиною, на недискримінацію та неупередженість; б) категоризації ризиків: системи ШІ розділяються за ступенем ризику (надмірний, високий, інші), залежно від чого дозволяється чи забороняється їх використання; в) відповідального управління: визначаються вимоги до безпеки та прозорості систем ШІ, що використовуються у діяльності судів [8].

В Китаї ще в 2017–2019 роках в рамках реалізації «розумних судів» (англ. smart courts) в містах Гуанчжоу, Ханчжоу та Пекін, було запроваджено системи інтелектуальних асистентів суддів – AI-системи, що допомагали готувати проекти простих рішень, перевіряли проекти вироків на відповідність типовій практиці та відстежували процесуальні порушення [9]. У грудні 2022 року Верховний народний суд КНР видав спеціальні «Вказівки щодо впорядкування і посилення застосування ШІ в судовій сфері» (англ. Opinions on Regulating and Strengthening the Applications of Artificial Intelligence in the Judicial Fields), де встановлювалося зобов'язання до 2025 року у всіх судах країни розробити і впровадити дієві AI-системи, які б забезпечували «всебічну підтримку правосуддя». Крім того, до 2030 року планується створити повноцінну теоретичну та прикладну систему використання ШІ в судовій сфері з відповідними правилами та демонстраційними ефектами [10].

Проте більшість країн ще не вдалися до створення інституціалізованих підстав для застосування систем ШІ у діяльності судів і незрозуміло, чи вдадуться до них в майбутньому. На сучасному етапі урядом значної кількості країн переважно сформовано умови для функціонування інформаційного суспільства, електронного урядування, здійснюються технологічні реформи в публічному управлінні в цілому і запроваджуються цифрові та інформаційно-комунікативні технології в діяльність судів (електронні реєстри, інформаційно-телекомунікаційні системи, електронні кабінети тощо). Розвиток комерційних платформ з відкритим доступом (SaaS-ШІ) таких як OpenAI (ChatGPT), Microsoft Copilot, Google Gemini, Claude, Mistral, Perplexity, Runway, D-ID, Synthesia надають можливість отримати доступ до систем ШІ як загальнодоступну послугу. В таких умовах у судді є можливість самостійно вирішити, чи використовувати системи ШІ в своїй діяльності, в конкретній справі, визначити, чи довіряти результатам роботи AI-алгоритмів за умов, що він несе повну відповідальність за прийняте по справі рішення.

Згідно опитування Першої дослідницької комісії Міжнародної асоціації суддів, судді різних країн вказують, що хоча судова система їх країн не передбачає офіційний підстав для використання ШІ в судовому процесі, але вони можуть користуватися його загальнодоступними алгоритмами, системами та програмами (ChatGPT, DOMSIM, Mimer, Lex Inquisitio, Lexis Nexis, ChatDOM, LexisNexis, Westlaw Edge, ROSS Intelligence, Abacus, Perplexity, Consensus, Elicit, Abacus, Perplexity, Consensus, Elicit, Copilot, Gemini, COMPAS тощо) в професійній діяльності на свій вибір: для написання текстів, використання генеративного ШІ для написання частин судових рішень, які вважаються повторюваними, наприклад, повторення правових положень або стандартів прецедентного права (Болгарія), для правових досліджень, узагальнення документів, розшифровки свідчень або для виконання щоден-

них завдань, таких як управління електронною поштою (Канада), для пошуку, перевірок орфографії в текстових редакторах або для перекладу (Ліхтенштейн, Швейцарія), для аналітичної підтримки, для аналізу судової практики, пошуку прецедентів, прогнозу рішень, підготовки аргументації, ведення електронних протоколів, оцінки ризиків у кримінальних провадженнях (США) [11] тощо.

В умовах, коли використання систем ШІ в діяльності судів базується на виборі судді, важливо розуміти межі, в яких вони можуть діяти при використанні таких систем і усвідомлювати, з якими ризиками можуть зіштовхнутись. Саме це було відзначено в Етичній хартії з використання штучного інтелекту в судовій системі та її середовищі (англ. European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment) (далі – Хартія), прийнятій в 2018 році Європейською комісією з ефективності правосуддя Ради Європи, що стало першим кроком цієї комісії із сприяння відповідальному використанню ШІ в Європейській судовій системі відповідно до цінностей Ради Європи [12]. Особливого значення мають п'ять принципів етичного використання ШІ в судах, визначені в Хартії: 1) принцип поваги до фундаментальних прав: *гарантувати, що розробка та впровадження інструментів і послуг штучного інтелекту було сумісними з фундаментальними правами*; 2) принцип недискримінації: *не допускати розвиток та посилення будь-якої дискримінації між окремими особами або групами осіб*; 3) принцип якості та безпеки: *при обробці судових рішень і даних використовувати сертифіковані джерела та нематеріальні дані з моделями, розробленими на міждисциплінарній основі, в безпечному технологічному середовищі*; 4) принцип прозорості, неупередженості та справедливості: *зробити методи обробки даних доступними та зрозумілими, дозволити зовнішній аудит*; 5) принцип «під контролем користувача»: *передусім директивному підходу і гарантує, що користувачі є поінформованими суб'єктами і контролюють вибір, який вони роблять* [12].

Крім Хартії, необхідно зосередити увагу на Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) про необхідність демократичного управління штучним інтелектом № 2341, ухвалену 22 жовтня 2020 року Постійним комітетом ПАРЄ на основі доповіді Комітету з політичних питань та демократії, в якій визначається, що «...технології, зокрема системи ШІ, повинні розроблятися, впроваджуватися і функціонувати у повній відповідності до стандартів Ради Європи щодо прав людини, демократії та верховенства права; сприяти спільному розумінню та повазі до ключових етичних принципів і понять, а також реалізації зазначених стандартів, включаючи: а) прозорість, доступність та пояснюваність; б) справедливість, у тому числі недискримінацію; в) людську відповідальність за рішення, включаючи відповідальність і наявність механізмів захисту; г) безпеку та захищеність; д) захист приватності та персональних даних; є) прагнути максимізувати позитивний вплив ШІ на функціонування демократичних інституцій і процесів, зокрема діяльності публічних органів» [13].

Особливої уваги привертає Звіт ПАРЄ «Правосуддя за алгоритмом – роль штучного інтелекту в поліцейській діяльності та системах кримінального правосуддя» від 1 жовтня 2020 року № 15156, де зазначається, що до принципів, на яких повинно ґрунтуватися застосування систем ШІ в поліцейській діяльності та системах кримінального правосуддя відносяться «прозорість, зокрема доступність і зрозумілість; справедливість і рівність, включно з недискримінацією; людська відповідальність за рішення, включаючи відповідальність і наявність засобів захисту; безпека і захищеність; приватність і захист даних» [14].

1 грудня 2023 року Консультативна рада європейських суддів (КРЕС) оприлюднила Висновок КРЕС № 26 під

назвою «Рухаючись вперед: Використання допоміжних технологій у судовій системі» (далі – Рішення КРЕС), де визначаються доцільність використання систем ШІ в діяльності судів і окреслюються такі напрями використання ШІ:

1) при ухваленні рішень: «...використання експертних систем або систем на основі машинного навчання (асистивний ШІ) може допомогти в ухваленні судових рішень. Вони можуть бути здатні надати суддям оцінку по суті та/або прогнозовані результати провадження. Будучи здатними забезпечити суддям оцінку по суті, вони можуть бути засобом, який допоможе суддям оцінити свої висновки» (пункт 23 статті ii);

2) плануванні розкладу та слухань: «...асистивний ШІ може бути використаний для визначення оптимального використання судового та суддівського часу для розгляду кожної серії проваджень, за які вони відповідають. Це може включати надання типових процедурних розкладів або вказівок для кожної справи» (пункт 38 статті ii);

3) сприяння врегулюванню: «...врегулюванню, не в останню чергу шляхом переговорів, також можна сприяти за допомогою використання ШІ для прогнозування потенційних результатів судового розгляду. Це може бути включено до системи документообігу» (пункт 20 статті ii);

4) ухвалення рішень: «...використання експертних систем або систем на основі машинного навчання (асистивний ШІ) також може допомогти в ухваленні судових рішень. Вони можуть бути здатні надати суддям оцінку по суті та / або прогнозовані результати провадження. Будучи здатними забезпечити суддям оцінку по суті, вони можуть бути засобом, який допоможе суддям оцінити свої висновки» (пункт 23 статті ii);

5) ефективне планування розкладу та слухань: «...асистивний ШІ може бути використаний для визначення оптимального використання судового та суддівського часу для розгляду кожної серії проваджень, за які вони відповідають. Це може включати надання типових процедурних розкладів або вказівок для кожної справи» (пункт 38 статті ii) [15].

Отже, в Рішенні КРЕС наголошується не лише на доцільності використання систем ШІ в діяльності суддів, а відзначається ефективність їх запровадження в діяльність судової адміністрації, для оптимізації документообігу, планування розкладу та слухань тощо.

Водночас, Рішення КРЕС наголошує на проблемах, які виникають в діяльності суддів у зв'язку з використанням ШІ:

1) проблема незалежності судової влади:

а) «...розроблення стандартів, підказок або ШІ, заснованих на технології, може зменшити автономію судів в ухваленні рішень» (пункт 56 статті ii);

б) «...алгоритмічний дизайн може підірвати незалежність судової влади, якщо судова влада не має поінформованого та ефективного внеску та нагляду за ним. Особливо це може стосуватися випадків, коли державичлени доручають розроблення та реалізацію приватним компаніям, не в останню чергу тому, що контроль над ШІ, як правило, зосереджується в руках невеликої кількості компаній. Це дискретний і гострий випадок проєктного ризику. Там, де системи управління справами використовують ШІ для планування слухань, це може робитися у такий спосіб, що вносить упередженість у список судових засідань, яка підриває судовий контроль за цією функцією» (пункт 58 статті ii);

в) «...використання ШІ для сприяння управлінню справами або ухваленню судових рішень може бути недостатньо прозорим щодо того, яка та як інформація використовується такою технологією. Зменшення прозорості може перешкодити пояснювальній та апеляційній відповідальності судових органів. Це може поставити

під сумнів незалежність судової влади та легітимність судової влади як індивідуально, так й інституційно» (пункт 59 статті ii);

г) «...використання інструментів обробки даних як заміни правового дослідження суддею та асистивного ШІ для допомоги суддям в ухваленні рішень може підірвати здатність кожного судді досліджувати та ухвалювати рішення. Використання прогностичного кодування може, наприклад, підірвати здатність судді визначати, що є, а що ні, релевантним доказом, і може негативно вплинути на його або її здатність оцінювати надійність доказів. Незважаючи на те, що такі інструменти призначені для сприяння ухваленню судових рішень, з часом вони можуть знизити кваліфікацію та досвід суддів» (пункт 60 статті ii);

2) проблема справедливого судового розсуду:

в) «...використання інструментів обробки даних, особливо якщо вони включають асистивний ШІ, може негативно вплинути на здатність судової влади забезпечити справедливий судовий розгляд для сторін. Інструменти обробки даних, такі як чат-боти, можуть, наприклад, давати неправдиві результати, приміром, вони можуть створювати фіктивне прецедентне право, що може призвести до судової помилки. Використання ШІ також може підірвати контроль судової системи за розподілом справ» (пункт 63 статті ii).

В вищевказаному Рішенні визначаються принципи, на яких повинно базуватися застосування технологій (зокрема ШІ) в діяльності суддів, до яких віднесено: верховенство права, незалежність та неупередженість судової влади, судова автономія, судовий нагляд, доступність і якість, сумісність і безперервне вдосконалення, пілотування, недискримінаційний дизайн і функціонування, прозорість і зрозумілість, підзвітність, цілісність, безпека та захист даних, відкритість і конфіденційність, фінансування, навчання та експлуатаційна здатність [15].

13 червня 2024 року Європейська Рада ухвалила Закон ЄС про штучний інтелект («Акт про штучний інтелект») (Regulation (EU) 2024/1689) (далі – AI Act), який набуде чинності через 24 місяці. Він є першим комплексним правовим актом у світі, який встановлює загальноєвропейські правила щодо розробки, розповсюдження та використання систем ШІ. Застосування систем ШІ у різних сферах суспільства згідно положень AI Act можливо лише з урахуванням принципу ризик-орієнтованого підходу (системи ШІ класифікуються за рівнем ризику – від неприйнятного до мінімального), відповідно до якого встановлюється відповідний набір вимог [16].

Деякі системи ШІ, що становлять «неприйнятні» ризики, заборонені. До неприйнятних ризиків AI Act відносить когнітивне поведінкове маніпулювання людьми або окремими вразливими групами; соціальну оцінку (класифікацію людей на основі поведінки, соціально-економічного статусу чи особистих характеристик); біометричну ідентифікацію та категоризацію людей. Широкий спектр «високоризикових» систем ШІ, які можуть мати негативний вплив на здоров'я, безпеку людей або їхні фундаментальні права, дозволений, але за умови дотримання низки вимог і зобов'язань для отримання доступу на ринок ЄС. На системи ШІ, що становлять «обмежені» ризики через свою непрозорість, поширюватимуться вимоги щодо інформації та прозорості, тоді як на системи ШІ, що становлять лише «мінімальний» ризик для людей, додаткові зобов'язання не поширюватимуться. AI Act також встановлює конкретні правила для систем ШІ загального призначення (GPAI) і закріплює більш жорсткі вимоги до систем GPAI з «можливостями високого впливу», які можуть становити системний ризик і мати значний вплив на внутрішній ринок [17].

Крім цього, норми AI Act передбачають, що кожна держава – член ЄС зобов'язана прийняти закони, які врегу-

люють відносини у сфері використання систем ШІ відповідно до вимог цього акту, а саме передбачають:

– створення національного компетентного органу (NCA), відповідального за нагляд за виконанням AI Act ((153) «Держави-члени відіграють ключову роль у застосуванні та забезпеченні виконання цього Регламенту. У цьому контексті кожна держава-член повинна призначити щонайменше один орган з нотифікації та щонайменше один орган ринкового нагляду як національні компетентні органи для цілей нагляду за застосуванням і впровадженням цього Регламенту»);

– реєстрування високоризикових систем ШІ, які використовуються в країні, в реєстрі ЄС, який ще буде створено ((131) «З метою полегшення роботи Комісії та держав-членів у сфері ШІ, а також для підвищення прозорості перед громадськістю, постачальники систем ШІ високого ризику, окрім тих, що пов'язані з продуктами, які підпадають під чинне законодавство Союзу про гармонізацію, а також постачальники, які вважають, що система ШІ, включена до переліку випадків високого ризику в додатку до цього Регламенту, не є системою високого ризику на підставі винятку, повинні зареєструвати себе та інформацію про свою систему ШІ в базі даних ЄС, яку буде створено та якою керуватиме Комісія»);

– ведення технічної документації, яка містить інформацію, необхідну для оцінки відповідності систем ШІ відповідним вимогам та сприяння нагляду після введення її в обіг ((71) «Наявність зрозумілої інформації про те, як були розроблені системи ШІ високого ризику та як вони функціонують протягом усього життєвого циклу, має вирішальне значення для забезпечення відстежуваності таких систем, перевірки дотримання вимог цього Регламенту, а також для моніторингу їх роботи та нагляду після введення в обіг. Це потребує ведення записів і наявності технічної документації, яка містить інформацію, необхідну для оцінки відповідності системи ШІ відповідним вимогам та сприяє нагляду після введення в обіг. Така інформація повинна охоплювати загальні характеристики, можливості й обмеження системи, алгоритми, дані, процеси навчання, тестування і валідації, а також документацію щодо відповідної системи управління ризиками, оформлену у чіткій і зрозумілій формі. Технічна документація має підтримуватись в актуальному стані належним чином протягом усього життєвого циклу системи ШІ. Крім того, системи ШІ високого ризику повинні технічно дозволяти автоматичне фіксування подій за допомогою журналів протягом строку служби системи»);

– створення національної інфраструктури для тестування та моніторингу «регуляторних пісочниць» (англ. AI regulatory sandboxes) ((138) «Щоб забезпечити правову основу, яка сприятиме інноваціям, буде стійкою до змін і захищеною від потрясінь, держави-члени повинні гарантувати, що їхні національні компетентні органи створюють принаймні одну регуляторну пісочницю з ШІ на національному рівні для сприяння розробці та тестуванню інноваційних систем ШІ під суворим регуляторним контролем до їхнього виходу на ринок або введення в експлуатацію іншим чином»);

– створення експертних органів, здатних здійснювати технічну оцінку систем ШІ, постринковий моніторинг, розслідування інцидентів ((151) «Для підтримки впровадження та забезпечення виконання цього Регламенту, зокрема щодо моніторингової діяльності Офісу ШІ щодо універсальних моделей ШІ, має бути створена наукова панель незалежних експертів. Незалежні експерти, які формуватимуть цю панель, мають відбиратися на основі актуальних наукових або технічних знань у сфері ШІ та виконувати свої завдання неупереджено, об'єктивно та з дотриманням конфіденційності інформації та даних, отриманих у процесі своєї роботи»);

– забезпечення права на пояснення рішень, прийнятих ШІ (для високоризикових систем), механізму подання скарг на використання систем ШІ, включаючи захист викривачів, доступ до правового захисту у разі порушення основоположних прав ((171) «Особи, на яких вплинули рішення користувача, засновані переважно на результатах певних систем ШІ високого ризику, що підпадають під дію цього Регламенту, і які мають юридичні наслідки або подібним чином істотно впливають на їхнє здоров'я, безпеку або основоположні права, повинні мати право отримати пояснення. Таке пояснення має бути чітким, зрозумілим і надавати основу для реалізації їхніх прав. Право на пояснення не повинно застосовуватись до використання систем ШІ, для яких передбачені винятки або обмеження згідно з правом Союзу або держав-членів, і має застосовуватись лише в тій мірі, в якій це право ще не передбачено правом Союзу»;

– забезпечення нагляду за функціонуванням систем ШІ високого ризику ((73) «Системи ШІ високого ризику повинні бути спроектовані та розроблені таким чином, щоб фізичні особи могли здійснювати нагляд за їх функціонуванням, забезпечувати їх використання за призначенням та враховувати їхній вплив протягом життєвого циклу. Для цього постачальник має визначити відповідні заходи людського контролю до введення системи на ринок або введення її в експлуатацію. Зокрема, за потреби, такі заходи повинні гарантувати, що система має вбудовані експлуатаційні обмеження, які вона не може самотійно обходити, реагує на оператора, а також що особи, відповідальні за нагляд, мають відповідні повноваження, підготовку й компетентність для виконання цієї ролі. Також важливо, за необхідності, забезпечити наявність у системі механізмів, які дозволяють особі, відповідальній за контроль, приймати обґрунтовані рішення щодо того, чи варто, коли і як втручатись у роботу системи для запобігання негативним наслідкам або ризикам, або зупинити її у разі неправильної роботи») тощо [16].

Системи ШІ, що використовуються в системі правосуддя, відповідно до вимог AI Act, відносяться до високоризикових. У статті 61 AI Act передбачається: «... (61) Певні системи ШІ, призначені для здійснення правосуддя та демократичних процесів, мають класифікуватися як високоризикові, враховуючи їхній потенційно значний вплив на демократію, верховенство права, індивідуальні свободи, а також право на ефективний засіб правового захисту та справедливий суд. Зокрема, для зменшення ризиків упередженості, помилок і непрозорості доцільно кваліфікувати як високоризикові системи ШІ, що використовуються судовими органами або від їхнього імені для допомоги у дослідженні фактів і правових норм та застосуванні права до конкретних обставин справи. Системи ШІ, які використовуються органами альтернативного вирішення спорів з такими ж цілями, також мають вважатися високоризиковими, якщо рішення цих органів мають юридичні наслідки для сторін. Застосування ШІ може підтримувати суддів у прийнятті рішень або сприяти незалежності суду, але не повинно її замінювати: остаточне рішення повинно залишатися за людиною. Класифікація як високоризикових не повинна поширюватися на системи ШІ, призначені виключно для допоміжних адміністративних завдань, які не впливають на здійснення правосуддя у конкретних справах, таких як анонімізація або псевдонімізація судових рішень, документів чи даних, комунікація між персоналом, адміністративні процеси» [16].

Відповідно до статті 6 Додатку III AI Act, до систем ШІ, що застосовуються для допомоги в ухваленні судових рішень, оцінки ризику, аналізу доказів, автоматизованої обробки процесуальних документів чи розподілу справ, що вважаються такими, які становлять високий ризик, відносять: системи, що підмінюють суддів у винесенні

рішень; інструменти для аналізу юридичних документів та судової практики; системи прогнозування результатів справ; автоматизовані засоби призначення покарання чи ризик-аналізу повторного правопорушення. До таких інструментів встановлюються обов'язкові вимоги: оцінка відповідності перед введенням в експлуатацію; повідомлення користувачів, що вони взаємодіють із ШІ; обов'язкове збереження кінцевого рішення за людиною; кібербезпека; якість даних (навчальні набори даних повинні бути репрезентативними, без упереджень, і оброблятися з урахуванням вимог Загального регламенту про захист даних (Регламент (ЄС) 2016/679 Європейського парламенту і Ради від 27 квітня 2016 року) (англ. General Data Protection Regulation (GDPR)). Водночас, класифікація систем ШІ як систем з високим ступенем ризику не поширюється на системи ШІ, призначені для суто допоміжної адміністративної діяльності, яка не впливає на фактичне здійснення правосуддя в окремих справах, наприклад, для анонімізації або псевдонімізації судових рішень, документів або даних, комунікації між персоналом, виконання адміністративних завдань тощо [16].

Одним з основних зобов'язань є те, що держави-члени ЄС мають до 2 серпня 2025 року призначити національні компетентні органи для моніторингу застосування правил для систем на основі ШІ та здійснення нагляду за ринком [16].

З метою полегшення переходу до нової нормативної бази, Європейська Комісія видала Пакт про штучний інтелект, який являє собою заклик до добровільного майбутнього впровадження вимог AI Act і запрошує розробників штучного інтелекту з Європи і за її межами завчасно виконати основні зобов'язання AI Act [18].

5 вересня 2024 року у Вільносі була відкрита для підписання Рамкова конвенція Ради Європи про штучний інтелект, права людини, демократію та верховенство права (англ. Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law, скор. Council of Europe Treaty Series (CETS № 225)) – міжнародний юридично зобов'язуючий договір, спрямований на забезпечення того, щоб використання систем штучного інтелекту повністю відповідало правам людини, демократії та верховенству права [19].

В Україні застосування систем ШІ в судовій системі знаходиться у фазі активного розгляду. У розділі «Шляхи і способи розв'язання проблеми у ключових сферах державної політики» Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 року № 1556-р передбачається, що до пріоритетних сфер, в яких реалізуються завдання державної політики розвитку галузі штучного інтелекту, відноситься правосуддя. Серед завдань, які визначаються як пріоритетні в цій сфері, вказується винесення судових рішень у справах незначної складності (за взаємною згодою сторін) на основі результатів аналізу, здійсненого з використанням технологій штучного інтелекту, стану дотримання законодавства та судової практики [20].

Для досягнення мети Концепції у зазначеній сфері передбачено забезпечення виконання таких завдань: «1) подальший розвиток вже існуючих технологій у сфері правосуддя (Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, Електронний суд, Єдиний реєстр досудових розслідувань тощо); 2) впровадження консультативних програм на основі штучного інтелекту, які відкривають доступ до юридичної консультації широким верствам населення; 3) попередження суспільно небезпечних явищ шляхом аналізу наявних даних за допомогою штучного інтелекту; 4) визначення необхідних заходів ресоціалізації засуджених шляхом проведення аналізу наявних даних за допомогою технологій штучного інтелекту; 5) винесення судових рішень у справах незначної складності (за

взаємною згодою сторін) на основі результатів аналізу, здійсненого з використанням технологій штучного інтелекту, стану дотримання законодавства та судової практики» [20].

Проте на сучасному етапі в Україні відсутнє законодавство, яке б врегульовувало застосування систем ШІ як в цілому, так і в судовій системі. Лише в Кодексі суддівської етики (стаття 16) зазначається, що «...використання суддею технологій штучного інтелекту є допустимим, якщо це: не впливає на незалежність та неупередженість судді; не стосується оцінки доказів; не стосується процесу ухвалення рішень; не порушує вимог законодавства» [21].

Крім цього, можна вважати, що Закон України «Про адміністративну процедуру» від 17 лютого 2022 року № 2073-IX допускає можливість використання ШІ: у частині 2 статті 69 цього нормативного акту передбачається: «якщо рішення у справі може бути прийнято на підставі електронних документів у машинозчитувальному форматі та/або даних національних електронних інформаційних ресурсів, адміністративний акт може бути прийнято в автоматичному режимі у випадках, передбачених законом», що означає, що законодавець визнає можливість автоматизованого (в тому числі – за участі ШІ) ухвалення рішень [22].

Окремі аспекти використання ШІ активно обговорюються у судовій та науковій площині. Г. Авдєєва [23], Н. Блажівська [24], Я. Берназюк [25], М. Васеленко, В. Слатвінська [26], В. Городовенко [27], С. Козьяків [28], Н. Шишка [29], М. Демура [30], В. Крат [31], Д. Белов, М. Белова [32], Ю. Кривицький [33], І. Скляренко [34], О. Плахотнік [35], О. Петрів [36] активно досліджують питання застосування систем ШІ в судовій діяльності та сфері правосуддя. Аналіз їх праць дозволяє констатувати, що для створення умов для розробки та використання надійного ШІ в Україні, у тому числі в судовій системі й середовищі правосуддя, необхідно: забезпечити, щоб системи ШІ були безпечними і відповідали європейським стандартам; забезпечити правову визначеність для сприяння інвестиціям та інноваціям у сфері ШІ; вдосконалити чинне законодавство України і розробити нове законодавство про основні права та вимоги безпеки, що застосовуються до систем ШІ, зокрема у судовій системі й середовищі правосуддя; вдосконалити чинне процесуальне законодавство України з метою безпечного і ефективного впровадження та використання судами інформаційних технологій і систем ШІ [16].

Підсумовуючи зазначене, можемо дійти наступних висновків:

- в науковій площині на сучасному етапі панує позиція доцільності запровадження систем ШІ в діяльність судів, на рівні, який би забезпечив підтримку судового процесу, виконання рутинних завдань, аналіз справ, прецедентів та іншої інформації, прогнозування результатів тощо, тобто формування моделі взаємодії судді з ШІ як «інтелектуального асистування» (англ. intelligent legal assistance);

- деякі країни, що визначили напрям впровадження систем ШІ в діяльність судів на інституційному рівні (Бразилія, Китай), розробили (або розробляють) правове та організаційне забезпечення такого впровадження, працюють над формуванням спеціальних систем (інструментів, платформ), які використовують алгоритми AI, в діяльності судової системи. Проте більшість країн ще не створили підстав для застосування ШІ у діяльності судів, хоча і забезпечили умови для функціонування інформаційного суспільства, електронного урядування та працюють над запровадженням цифрових та інформаційно-комунікативних технологій в діяльність судів. В таких країнах судді спроможні самостійно вирішувати, чи використовувати загальнодоступні системи ШІ (ChatGPT, DOMSIM, Mimer, Lex Inquisitio, Lexis Nexis, ChatDOM тощо) в своїй

діяльності, в конкретній справі, визначати, чи довіряти результатам роботи AI-алгоритмів та нести повну відповідальність за прийняте рішення;

- застосування систем ШІ в діяльності судів вимагало створення регулювання (правового чи саморегулювання), яке б ґрунтувалося на етичних принципах. На сучасному етапі в ЄС розроблено ряд документів, де визначаються принципи, яких повинні дотримуватися як судді, що використовують в своїй діяльності загальнодоступні системи ШІ, так і суди як публічні органи, при застосуванні систем ШІ у власній діяльності, та ризики, з якими вони можуть стикнутися при такому застосуванні ШІ;

- AI Act є першим правовим актом у світі, який встановлює загальноєвропейські правила щодо розробки, розповсюдження та використання систем ШІ. Його вимоги передбачають, що кожна держава – член ЄС зобов'язана прийняти закони, які врегулюють відносини у сфері використання систем ШІ відповідно до вимог цього акту, а саме передбачає створення національного компетентного органу (NCA), відповідального за нагляд за виконанням AI Act; реєстрування високоризикових систем ШІ, які використовуються в країні, в реєстрі ЄС, який ще буде створено; ведення технічної документації, яка містить інформацію, необхідну для оцінки відповідності систем ШІ відповідним вимогам та сприяння нагляду після введення її в обіг; створення національної інфраструктури для тестування та моніторингу «регуляторних пісочниць»; створення експертних органів, здатних здійснювати технічну оцінку систем ШІ, постринковий моніторинг, розслідування інцидентів; забезпечення права на пояснення рішень, прийнятих ШІ (для високоризикових систем), механізм подання скарг на використання ШІ, включаючи захист викривачів, доступ до правового захисту у разі порушення основоположних прав; забезпечення нагляду за функціонуванням систем ШІ високого ризику;

- враховуючи євроінтеграційні прагнення, в Україні на підставі правової бази ЄС щодо використання систем ШІ необхідно створити національну правову базу для регулювання використання систем ШІ в діяльності публічних органів, зокрема судів, шляхом поетапної їх інтеграції;

- використання систем ШІ і діяльності судів в Україні доцільно за моделлю «інтелектуального асистування» за двома напрямками – в діяльності суддів (при ухваленні рішень, для написання текстів, використання генеративного ШІ для написання частин судових рішень, які вважаються повторюваними, для правових досліджень, узагальнення документів, розшифровки свідчень або для виконання щоденних завдань, таких як управління електронною поштою, для пошуку, перевірок орфографії в текстових редакторах або для перекладу, для аналітичної підтримки, для аналізу судової практики, пошуку прецедентів, прогнозу рішень, підготовки аргументації, ведення електронних протоколів, оцінки ризиків у кримінальних провадженнях) та допоміжній адміністративній діяльності (для відстеження процесуальних строків, в електронних системах розподілу справ, при плануванні розкладу та слухань, для організації документообігу), що сприятиме забезпеченню швидкості та зручності судового процесу;

- при створенні технічної інфраструктури впровадження систем ШІ в діяльність судів в Україні необхідно забезпечити створення реєстру таких систем, що використовуються судами, тестування ШІ у «регуляторних пісочницях», створення системи кіберзахисту, ведення технічної документації, доступної для перевірки та аудиту;

- при використанні систем ШІ в діяльності судів судді повинні дотримуватись етичних принципів та враховувати ризики, які визначені в документах ЄС та Етичному кодексу суддів України, для чого доцільно проводити з суддями тренінги з використання систем ШІ, розробити методичні рекомендації щодо застосування ШІ в судовій практиці;

– проводити початкову та періодичну оцінку ризику впливу систем ШІ на права людини, зокрема щодо конфіденційності, ризиків упередження/дискримінації та наслідків для особи;

– створити ефективні, незалежні механізми контролю впровадження та функціонування систем ШІ, зокрема в судовій системі та моніторингу їх використання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Volokh E. Chief Justice Robots. *UCLA School of Law, Public Law Research* 2019. № 19-22. URL: SSRN. <https://ssrn.com/abstract=3354192>
2. Сасскінд Р. Online Courts and the Future of Justice. *Oxford University Press*, 2019. 368 с.
3. Сартор Дж. Legal reasoning: A cognitive approach to the law. *Дордрехт: Springer*, 2005. 844 с.
4. Heaven W. D. Can AI be a fair judge in court? Estonia thinks so. *WIRED*. 2019. 25 березня. URL: <https://www.wired.com/story/can-ai-be-fair-judge-court-estonia-thinks-so/>
5. Can AI Be a Fair Judge in Court? Estonia Thinks So. URL: <https://www.wired.com/story/can-ai-be-fair-judge-court-estonia-thinks-so/>
6. Estonia does not develop AI Judge. URL: <https://www.justdigi.ee/en/news/estonia-does-not-develop-ai-judge#:~:text=As%20there%20have%20been%20a,ambition%20in%20Estonian%20public%20sector>
7. Sinapses: Justiça Eleitoral do Piauí vai implantar solução de inteligência artificial. URL: <https://www.cnj.jus.br/sinapses-justica-eleitoral-do-piaui-vai-implantar-solucao-de-inteligencia-artificial/>
8. Conselho Nacional de Justiça. Resolução n. 332, de 21 de agosto de 2020. Diário da Justiça do Conselho Nacional de Justiça, Brasília, DF, n. 274, p. 4–8, 25 серпня 2020. URL: <https://atos.cnj.jus.br/atos/detalhar/3429>
9. Chinese courts must implement AI system by 2025. URL: https://english.court.gov.cn/2022-12/12/c_838810.htm#:~:text=Chinese%20courts%20are%20required%20to,legal%20services%20and%20uphold%20justice
10. Opinions on Regulating and Strengthening the Applications of Artificial Intelligence in the Judicial Fields. December 9, 2022. URL: https://www.chinajusticeobserver.com/law/x/the-supreme-people-s-court-the-opinions-on-regulating-and-strengthening-the-applications-of-artificial-intelligence-in-the-judicial-field-20221208?utm_source=chatgpt.com#google_vignette
11. Загальний звіт Першої дослідницької комісії Міжнародної асоціації суддів («IAJ») – 2024 «Вплив штучного інтелекту на судову систему». URL: https://vkksu.gov.ua/sites/default/files/zagalnyy_zvit_pershoyi_doslidnyckoyi_komisiyi_mizhnarodnoyi_asociaciyi_suddiv_iaj_-_2024_vplyv_shtuchnogo_intelektu_na_sudovu_systemu.pdf
12. European Commission for the Efficiency of Justice (2019). European Ethical Charter on the use of AI in the judicial systems and their environment. Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3-4 December 2018). URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>
13. Резолюція Парламентської асамблеї Ради Європи № 2341 (2020) «Про необхідність демократичного управління штучним інтелектом». URL: <https://pace.coe.int/files/28803/html>
14. Justice by algorithm – the role of artificial intelligence in policing and criminal justice systems. Report /Doc. 15156/ 01 October 2020. URL: <https://pace.coe.int/en/files/28723/html>
15. Висновок Консультативної ради європейських суддів (КРЕС) «Рухаючись вперед: Використання допоміжних технологій у судовій системі» № 26 від 1 грудня 2023 року URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/vysnovok_kryes_no_26_neoficiyny_pereklad.pdf
16. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng>
17. Парламентське дослідження щодо законодавчих тенденцій впровадження інструментів штучного інтелекту у сфері правосуддя в Європейському Союзі. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33379.pdf>
18. AI Pact. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/ai-pact>
19. Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law (CETS № 225). 5 September 2024. URL: <https://rm.coe.int/1680afae3c>
20. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 року № 1556-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-shvalennya-konceptsiyi-rozvitku-shtuchnogo-intelektu-v-ukrayini-s21220>
21. Кодекс суддівської етики від 22.02.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13#n4>
22. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
23. Авдєєва Г. К. Проблеми використання систем штучного інтелекту у правозастосовній діяльності. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2023. Вип. 2 (102). С. 63-79. URL: <https://lhbbulletin.dnuvs.ukr.education/index.php/main/article/view/105/98>
24. Блажівська Наталія. Цифрова трансформація судочинства: міжнародний досвід та висновки для України URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Cifrova_transformacia.pdf https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/konferencii/2023_07_03_konferentsiia_6_07_2023
25. Берназіук Я. Штучний інтелект та правосуддя: механізми забезпечення прозорості та підзвітності. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/115_AI_transparency_accountability_bernaziuk.pdf
26. Василенко М.Д., Слатвінська В.М. Штучний інтелект в судовій практиці: особливості та його можливості URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/4_2022/39.pdf
27. Городовенко Віктор. Штучний інтелект і технології можуть значно допомогти у роботі суддям, але не замінити їх, — Висновок КРЕС (28 грудня 2023 р.) URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/syug-shtuchny-intelekt-i-tehnologiyi-mozhut-znachnodopomogty-u-roboti-suddyam-ale-n>
28. Козьяков Сергій. Якою має бути державна політика підтримки розвитку та стримування небезпеки штучного інтелекту. URL: <https://zn.ua/ukr/TECHNOLOGIES/jakou-maje-buti-derzhavna-politika-pidtrimki-rozvitku-ta-strimuvannjanebezpeki-shtuchnoho-intelektu.html>
29. Шишка Н. Штучний інтелект в українському правосудді: правові передумови запровадження. URL: http://lsej.org.ua/3_2021/37.pdf
30. Демура М. Перспективи застосування штучного інтелекту у галузі кримінального судочинства. URL: http://lsej.org.ua/5_2022/133.pdf
31. Крат В. Штучний інтелект і судочинство. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/Prezent_Shtychn_intel_Sydoch.pdf
32. Д. Белов, М. Белова. Штучний інтелект в судочинстві та судових рішеннях, потенціал та ризики. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/08/52.pdf>
33. Кривичий Ю. Штучний інтелект як інструмент правової реформи: потенціал, тенденції та перспективи. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4457d963-8411-4aес-b0c7-48489527e68e/content>
34. Складенко І. В. Сучасні перспективи заміни суддів у цивільному судочинстві на технологію штучного інтелекту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 153–156. URL: http://lsej.org.ua/2_2024/38.pdf
35. Плахотнік О. Практичне застосування штучного інтелекту у кримінальному провадженні. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/4_2019_PLAKHOTNIK.pdf
36. Петрів О. Роль штучного інтелекту в модернізації судової системи: інструменти для суддів. Центр демократії та верховенства права. 2024. URL: <https://cedem.org.ua/consultations/shtuchnyi-intelekt-sud>